

Egy építész lakhelyei

Hild József építész
és építőmester
tárgyi környezete –
fizetésektelensége tükrében

HALMOS KÁROLY

„Kedves nőm! [...] általad nem csak jó asszonyra, gondos anyára tettem szert, aki az engem gyakran megtaláló szenvedéseket tűrte szeretetteljes visszafogottsággal és állt vigasztalólag oldalamon, hanem házasságunk által hatalmas támaszra leltem akkor még élő édesanyádban, szüleidben [...]” E biedermeier hangulatú szavakkal fogalmazta meg (németül) élete párjához fűződő viszonyának tartalmát Hild József, (vagy amiként nevét aláírni szokta volt: Joseph Hild) a magyar nemzeti klasszicizmus nagyra tartott képviselője 1856. szeptember 12-én Pesten, nejéhez, született Caroline Ritterhez intézett levelében.

A jobbára építőművészként ismert Hild József vallomásának értékéből első látásra sokat levon, hogy azt nyilatkoztatnak minősítette, és annak megtételére kényszerítve érezte magát. Valóban szorult helyzetben volt. Kortársaihoz hasonlóan nemcsak tervező volt, mint a mai sztárépítészek, hanem építőmester is, aki versenyben nyerhette el egyes építmények kivitelezésének föladatát, s e vállalt föladatok végrehajtásával kereste meg a családjá fönntartására valót. Miként a levél további részéből kiderül, az építész pályakezdése nem lehetett könnyű – az említett szülők lányuk házassága után nem sokkal kétezer forintot adtak ifjú vejüknek, majd a továbbiakban is többször segítségére siettek. Az ifjú pár több éven át házukban lakhatott, sőt el is látták őket, mi több, amikor végre saját otthonukba költöztek, berendezték a három szobát és a konyhát.

Már az eddigiekből is kiderülhetett, Hild József házassága nem felelt meg tökéletesen a kor vagyonos polgárára – sőt akár még birtokos földművesére is – vonatkozó

Hild József arcképe
1845
Könyomat Franz Eybl rajza után

*„...nemcsak tervező volt, mint a mai sztárépítészek,
hanem építőmester is...”*

ideáloknak, melyek szerint a férjnek képesnek kellett lennie arra, hogy elartsa feleségét. Hild József már eddig is idézett nyilatkozata szerint még az anyósa után nekik jutott örökrész is az üzlet része lett, és építészünk még így is csődbe jutott. Természetesen legyünk igazságosak. Az a kor napjainknál sokkal kevésbé ismerte az elkülönült üzleti tőke fogalmát – család és vállalkozás sok tekintetben egybeolvadt. De éppen ez teszi lehetővé számunkra, hogy egy üzleti csődön keresztül kis betekintést nyerjünk a 19. század közepe egyik ismert művész-polgárának, amiként mondani szokás, tárgyi kultúrájába. Amit láthatunk: egy polgári lakás, illetve egy nyaraló berendezése, illetve egy művészmester könyvtára. Mielőtt azonban körülnéznénk, röviden tekintsük át, mit is jelentett annak idején csődbe jutni, és mik is voltak konkrétan Hild József csődjének sejtethető okai és jellegzetességei.

Maga a csőd kifejezés a tumultus értelmű csődület kifejezésből származik. Ha valaki csődbe ment, az azt jelentette, hogy elveszítette a likviditását, másként fizetéképtelenné vált, s emiatt ő vagy valamelyik hitelezője kéréssel fordult a bíróságon keresztül a vállalkozásnak hitelezők gyűlekeztetéhez, hogy azok döntsenek sorsa felől. A csőd bizonyos mértékig védte a hitelezőt – esélyt adott arra, hogy a fizetéképtelenség ne vezessen szükségképpen teljes vagyonszerzéshez; másrészt védte az egyes hitelezőket is, mind a vagyonszerzés, mind pedig hitelezőtársaikkal szemben – megakadályozta, hogy a hitelezők egymás

rovására juthassanak kiköl- csönzött pénzeszközök és más eszközeik ellenértékéhez.

Hild József maga fordult a bírósághoz, 1856. december 9-én.¹ Fizetéképtelensége okaként előadta, hogy építészként és építőmesterként lelkiismeretesen teljesíteni akarta szerződéseit, annak ellenére, hogy mind az építőanyagok ára, mind a napszám jelentősen megemelkedett. Mivel az ellentételezésre és a kárpótlásra vonatkozó igényeit nem vették tekintetbe, abba a szomorú helyzetbe került, hogy – mint írta – a továbbiakban már nem tudja mélyen tisztelt hitelezői követeléseit teljesíteni. Csődkérelme mellékleteként benyújtotta adósságainak és követeléseinek listáját. Tény, hogy Hild József anyagi gondjai már jóval a csődkérelme benyújtása előtt jelentkeztek. Már 1854 második felében romlott fizetőképessége, az elszámolások tanulsága szerint a neki szállító kőfaragónak, Kellendorfer Józsefnek (az iratokban gyakran Joseph Kellendorfer) valamivel kevesebbet fizetett, mint korábban szokott volt, és 1855-ben az elszámolásokkor már csak kötelezettségeinek két-, majd csak egyharmadát teljesítette. Amikor, hogy drámaian fogalmazzunk, a hullámok összecsaptak a feje fölött, összesen több mint hatvanezer forint már esedékessé vált kifizetetlen tartozása volt.

Hild anyagi helyzetét jellemzik az általa elfogadott váltók is. A váltók sajátos követelések, a törvény által szabályozott kellekkel ellátott értékpapírok. A törvényi szabályozás növelte a váltók forgalomképességét. A váltókat adták-vették, s az

¹ BFL IV. 1342.f. Pesti Országos Törvényszék. Csődiratok. V. 62/1856. Hild József csődpere.

adásvétel bizonyóságaként hátrátolták – a váltót a követelés jogosultja továbbforgatta valakire, aki a követelés új jogosítottja lett. A váltólevélen szereplő követelést lejáratkor elsősorban elfogadója volt köteles megfizetni, de mindazok, akik a váltót hátrátolták, maguk is az adósság kezesivé váltak.

Hild József elég sok olyan váltót fogadott el vagy forgatott tovább, amelyen kedvezményezettként vagy elfogadóként rokona, Hild Károly szerepelt. Ez az összesen több mint huszonötezer forintnyi váltó hihetőleg úgynevezett szívességi váltó volt. Ezeket azért nevezték szívességiéknél, mert nem állt mögöttük tényleges teljesítés. Ezek a váltók üzleti szempontból a forgóeszköz-hitelkeret bővítésének tekinthetők, és mint ilyenek a vállalkozáson átfolyó pénz forgási sebességének lassulására utalnak. Tehát Hild helyzete a váltók tanulsága szerint is romlott a csődöt megelőző időben.

Az üzleti környezet megváltozása csak részben volt oka Hild József fizetési képtelenségének. A fizetési nehézségek szaporodásával egyidőben Hild József vállalta, hogy helyt áll fiáért, Hild Raphaelért, aki előbb Galíciában, majd Lombardiában volt lovaskapitány, és ebbeli minőségében jelentős kártyaadósságokat halmozott föl mind tisztársaival, mind pedig galíciái pénzkölcsönzőkkel szemben. Az adósság tetemes volt, hatezer forint, több volt, mint az atya által éppen akkor kivitelezett Dohány utcai zsinagóga állványzatának ér-

téke. A csődper irataiból nem derül ki, miért vállalta Hild József inkább a csődöt, mint a fiáért való kezeség megtagadását – talán ennek is Hild kései biedermeier családközpontú mentalitása lehetett az oka. A kezeséggel és a csőddel végül, legalább is időlegesen, Hild Raphael járt jól, hiszen fizetési kedvezményt kapott. Ugyanakkor a bíróság a fiú tisztársainak követeléseit nem fogadta be, mondván, azok nem Hild József szokásos üzleti kapcsolataiból fakadtak.

A csőd végül is megegyezéssel zárult. Hild József és felesége eladták ferenchalmi nyaralójukat, s úgy látszik, evvel ki tudták elégíteni hitelezőiket. A csődper pontos vége az iratokból nem derül ki, de az tudható, hogy adós és hitelezői már 1858. decemberben jelentős lépéseket tettek a megegyezés felé.

A csődper kezdetén Hild József és felesége a Lipótvárosban, a mai Vigyázó Ferenc utca 4. számú házában bérelt lakást Boór Samu hagyatékától. Ennek a lakásnak a berendezését ismerjük.² A per idején valamikor lakhelyet változtattak, annak lezárásakor már a Király utca 78. sz. alatt laktak, de ez a lakás nem került bele az építész vagyongmérlegébe.

A Vigyázó Ferenc utcai lakás három szobából és konyhából állt. Az első szoba, amelyiket a leltározók fölmérték, a család nyilvános életének teret adó nappali szerepét tölthette be, a második a hálóét, a harmadik dolgozóként szolgálhatott. A hálószoba kifejezést jobb híján kell alkalmaznunk, hi-

2 Az eredeti német nyelvű leltári tételeket ld. Halmos Károly: Hild József vagyoni helyzete élete utolsó évtizedében. In: *Hild József építésze*.

Tanulmányok az építész halálának 140. évfordulóján rendezett konferencia anyagából. Terc, Budapest, 2008. 155–192. old.

szén egyik szobában sem vettek számba ágyat – aminek az az oka, hogy a leltározás célja egy esetleges foglalás előkészítése volt, és a szabályok szerint egy ágy és egy asztal mentesült a foglalás alól. A szoba berendezéséből látható lesz, hogy nem alvószoba értelemben vett háló volt, inkább a család magánéletének színtereként szolgálhatott.

Az első szobában a leltározók tizennyolc tételt (huszonnyolc darab tárgyat) rögzítettek, összesen közel százhatvan forint értékben (tételenként kevesebb mint tíz forint). A másodikban csak tizenhárom tétel volt található, de ezek értéke majdnem háromszáznegyven forint volt (tételenként kicsivel több mint huszonnyolc forint), a dolgozónak föltételezett szobában huszonhárom tétel, több mint négy száznegyven forint értékben (a tételenkénti átlag közel húsz forint volt). A konyha berendezése hét tételből állt, ezek tizenkilenc, átlagosan tehát nem egészen három forintot képviseltek.

Nézzünk körbe a nappaliban, de ne a leltározók tekintetével, akik – bár nem következetesen – előbb az értékesebb tárgyakat vették föl a listára, hanem a látogató szemével! Először rögzítsük az összbnyomást, majd hordozzuk pillantásunkat szemmagasságban végig a falakon, majd nézzük, mi foglalta el a szoba területét! Az első benyomásunk föltételes. A szobában sok bútor volt, de nem tudjuk a szoba méretét, vagyis azt, hogy mennyire sűrűn volt a szoba bútorozva.

Tételezzük föl, hogy a földemgerendák feszítájva korlátot szab a szoba méretének, és tegyük föl, hogy a helyiség öt, legföljebb öt és fél méter széles lehetett. Ebben az

esetben hosszmérete maximum hét-nyolc méter, tehát alapterülete harmincöt és ötven négyzetméter között volt. Ha jól véljük látni, a szoba többcentrumú volt, amit a különböző jellegű asztalok, illetve ülőbútorok jeleznek. Három fókuszpontot „észlelünk”, egyet- egyet a „társasági asztal”, illetve a játékasztal körül, bár a szoba még más tevékenységeknek is helyet adott. Mai szemmel még a nagy méreteket föltételezve sem tekinthetnők szellősnek. Az összbnyomás után nézzünk a falakra! Körben összesen hét aranyozott keretben képek lógtak (bár az egyik keret a leltárban csak önmagában szerepel) és egy falióra. A képek közül öt kifejezetten tucatáru lehetett (összesen nyolc forintot értek), a hatodik értékesebb (egymagában öt forint). A fal mellett állhatott és a szemmagasságot is elérhette a politúrozott könyvespolc. Az összesen körülbelül kilencszáz forint becsértékű könyvet tartalmazó könyvtárról a csőd során külön, több mint kétszázötven tételből álló, leltárt vettek föl.

Bár egy könyvtár címlistája nem árulja el, vajon a könyvek tulajdonosa melyik könyvet olvasta és melyiket nem, mégis, ha a könyvárat kézikönyvek táráként fogjuk föl, akkor képet kaphatunk arról, milyen irányokba mutatott a tulajdonos érdeklődése. Hild József érdeklődése nagyon sokirányú volt. Nyilván senkit nem lep meg, ha az építész könyvtárában jeles művészet- és építészettörténeti munkákat lel. Hildet azonban ezen kívül érdekelte a köz- és magánépítészet számos vonatkozása, a templomépítészettől a mezőgazdasági építmények kivitelezéséig és az építészetet befolyásoló társadalmi eszményekig. Szépirodalom a művek között viszonylag kevés

volt, de – a kor divatjának megfelelően – Goethe és Schiller műveit birtokolta. Föllelhetők a listán Rousseau- és Voltaire-kötetek, valamint például Macaulay történeti munkája is.³

A könyvespolchoz hasonlóan a fal mellett állhatott a három ruhásszekrény (közülük az egyik politúrozott, egy másik puhafából készült), illetve a hercegprímás arcképét tartó posztamens. Már a szemmagasság alatt, de a fal mentén állhatott az egy-egy írószekrényke, illetve egy tárolószekrény (ma komódnak mondanók). Ha föltételezzük, hogy a szobának legalább két ajtaja volt, illetve, hogy az egyik falon akár három ablaka is lehetett, akkor szemmagasságban nem nagyon találhattunk üres falfelületet. A szoba közepén állhatott a már említett társasági – mai fogalmaink szerint nagy étkező – asztal, a dívány négy ülőkével, a játékasztal, a bőrbevonatú ülőke, három puhafából készült, föltehetőleg méretre is kisebb asztal (bár ezek lehettek talán a képek alatt is), a munkálkodást segítő lámpa. Volt a szobában egy gipszalak is, ez talán az egyik puhafa asztalon helyezkedhetett el, ugyanis nem tűntek föl hozzá posztamenst. A szoba legértékesebb darabja a tizennyolc forintos ebédlőasztal lehetett, bútorcsoportként pedig a dívány és a hozzá tartozó zsámolyok érték a legtöbbet (huszonöt forint). Ha a nagy asztal tényleg étkezőként szolgált, akkor nem messze tőle kellett álljon az említett tároló szekrény, benne az ezüstneműek között fölleltározott evőeszközökkel, a leltár

szerint C. P., de föltehetőleg inkább a Caroline Ritter monogrammjaként C. R. jelzéssel ellátott fél tucat evőkanál (darabja több mint három forint), a nagy tizenkét lantos (egy és háromnegyed dekagrammos pozsonyi latjával számolva több mint húszdekáás) merőkanál (tizenhárom forint), egy hiányos készletnyi (öt darab) kávéskanál (darabja több mint egy forint), a talán ezek tárolására szolgáló, kevesebb mint tízdekás ezüst dobozok, valamint az előbbieknél jóval értéktelenebbnek nyilvánított (talán alpakka) evő- és desszertes készletek.

Azt, hogy a második szoba a magánélet helyeként szolgált, abból gondolhatjuk, hogy e helyütt találjuk a mosdószekrényt és az aranykeretes falitükröt is (utóbbi negyven forintra taksálták). Mérete kisebb, mint a másik két szobáé, hiszen csak két ablaka van, és a tárgy is kevesebb benne. A tárgyak arra utalnak, hogy ez a szoba Hildné Ritter Karolina birodalma lehetett. Erre utal a lakásleltár talán legdrágább tétele, a nyolcvanforintos zongora, továbbá a varróasztalka is. Ha ismét körülnézünk a szobában, a falain – szemben az előzőivel – nem találunk képeket. Látjuk a tükröt, szemünkbe ötlhet a szoba két ablaka előtt fehér függöny (a kettő együtt tartószul tizenhat forint), illetve a mennyezetről lelógó csillár. Már bizonytalanok leszünk a leltárban szereplő szőnyeg tekintetében. Talán ott lóg a falon – ez nem bizonyos, csak következtethetünk rá; abból, hogy a következő szobában a szőnyegek mint láb-

3 A könyvtár minden tételének azonosítása további hosszas kutatást igényel még. Figyelemre méltó azonban, hogy az értékesebb kiadványok vagy

azokhoz nagyon hasonló művek a világhálón a nyugat-európai antikváriumok kínálatában viszonylag könnyen föllelhetők.

szőnyegek vannak megadva, tehát esetleg a puszta szőnyeg megjelölés falon lógó szőnyeget is jelenthet.

A szobában hangsúlyosak az ülő és fekvőalkalmatosságok, egy piros virágkárpitós dívány (negyven forint) és egy kék virágkárpitós dívány két fotellel és hat ülőkével (összesen hetven forint). Mégis, a tekintet vonzó egyik pont a zongora kellett legyen – a fekvő- és ülőalkalmatosságok készlete e központi bútorzati darab körül helyezkedhetett el. Talán ehhez az összeállításához tartozhatott a külön értékelt – mai szóval – dohányzóasztal és (ha mégsem a falon lóg) a szőnyeg is. Még ha a zongora nem is volt akkora, mint akárcsak pár évtizeddel későbbi hangszertársai, mégis a szobának nagynak kellett lennie, hogy az előbb említett zeneeszköz beleférjen. Tárolóeszközként egy politúrozott sifonér (ruhás és fehérneműs szekrény) szolgált. A sifonér tartalmát illetően azt ismerjük, amit a ruházati leltárból Karolina a magáénak vallott – hét különböző ingvállat, három bugyogót és nyolc zsebkendőt. Az alabástrom vázák, értékükből következtetve, nem lehettek túl nagyok, tehát nem a földön állhattak, hanem a sifonér vagy esetleg a kőlapú politúrozott asztal tetején.

Az a helyiség, amelyiket a dolgozónak minősítettük, hivatását tekintve a nyilvánosságot kiszolgáló nappali és az intimszféra központjának minősíthető háló között helyezkedhetett el. A szoba nagy – a függönyök számából arra kell gondolnunk, hogy öt ablaka volt. Ez egy falon túl sok volna, a helyiség tehát inkább sarokszoba volt, a földemgerendákkal párhuzamos falán két, a merőlegesen három ablakkal. Ebben az ablakelosztásban a szoba méretét körülbelül

öt és félszer hét és fél méteresnek tétélezhetjük föl, tehát ugyanakkora lehetett, mint az első szoba. Kellett is a hely, hiszen nem zárható ki, hogy e szoba egyben Hild József hálójaként is szolgált – erre utal a politúrozott spanyolfal, a ruhaállvány és a két értéktelenebb diófa sifonér (összesen tizennyolc forintot értek). Azért nem fogalmazhatunk bizonyosabban, mert, mint említettett, a leltárba az ágyat, minthogy nem foglalható berendezés, nem vették föl.

A falon ebben a szobában ismét van kép, a nappaliban található értékesebbikhez hasonló árral leltározva. A falon lóg egy tükör, nem aranykeretben, mint az első szobában, hanem csak politúrozott rájában. Maga a tükör talán kevésbé értékes, mint az előző szobabeli, hiszen az első szobában megemlített aranyozott keret egy forintot ért, míg itt a tükör kerettel is csak harmincötöt (szemben a negyvenet értő előzővel). E két síktárgyon kívül a falon már csak függönyöket látunk, értékük nem nagyon különbözik az előző szobabeliektől, bár anyagukat tekintve talán gyöngébbek, hiszen azok fehérén értek átlagosan nyolc forintot, ezek pedig – szín- és mintamegjelölés nélkül – hetet. Ha ismét a funkcionális csomópontokat keressük, akkor lehetett a szobában egy tárgyalóként szolgáló rész – egy kanapé négy fotellel és négy ülőkével (összesen százhusz forint), valamint egy kanapé-asztallal (tizenöt forint). Ehhez a részhez tartozhatott a huszonöt forintra értékelt íróasztal a hatforintos írőülőkével. Lehetett a szobának egy nappali része, alapvető bútorként egy piros virágmintás heverővel (negyvenöt forint), a hozzá tartozó két virágmintás kárpittal bevont ülőkével. Ehhez a funkcionális részhez tartoz-

hatott a két varróasztalnak minősített darab (az egyik nyolc, a másik két forint), a tizenkét forintos kőlapú asztal, a kettős sifonér és a politúrozott cseresznyefa sifonérok (az elsőből az egy pontosan, a másikkól a pár közelítőleg huszonöt forint). A dívány előtt lehetett leterítve a nagyobbik lábszőnyeg (tíz forint). A szobában volt két háromosztású trümmó, talán a most tárgyalt és a következőben tárgyalandó funkcionális részben egy-egy. A harmadik részt a spanyolfal választotta el az eddigi kettőtől. Itt akár ágy is lehetett, előtte egy kisebb méretű, talán kilépő szőnyeggel, ruhaállvánnyal, a már említett egyszerűbb sifonérokkal, a trümmóval, annak a tetején az éjjeli lámpával és az utazó órával (tíz forint). A sifonérokban Hild József ruhái lehettek, ezek közül tudunk két nadrágról, három köntösről, egy csizmáról, három pár kapcáról, és higiéniai cikként két borotvapengéről. Nem volna meglepő, ha az ágya mellett valahol ott látnók a tízforintos ezüst pecsétgyűrűjét is.

A konyha nem volt túlzottan fölszerelt. Egyrészt helyet adott a lakás harmadik lakójának, a mindenkori cselédnek (deszkaágy – öt forint), volt benne egy konyhai asztal, két faszámoly, egy vizespad, két dézsa, négy kis- és nyolc nagytányér, két süteménytartó, valamint itt is egy falióra.

Látható, hogy a kor szokásának megfelelően még hatalmasnak mondható szobákat is tele tudtak zsúfolni. Érdemes ezek után megnézni, mi lehetett a helyzet a házaspár ferenchalmi nyaralójában. A közel hétezer forintra taksált, három építményből álló villában a leltározók körülbelül ötven tételt írtak össze, körülbelül négyszázötven forint értékben. Ebből a belső bútor harminc tétel volt, a terasz bútorzata öt tétel, a kerti

bútoré tíz, négy tétel a kerti szerszám és a munkaeszköz, s végül két tétel élő növényzet. A nyaraló leltára nincsen helyiségekre bontva, a helyiségeket a heverők említése alapján kísérelhetjük meg elkülöníteni. Bár hangsúlyozni kell a tévedés lehetőségét, azt is ki kell mondani, hogy ebben az esetben a hibának nincsen nagy jelentősége. (Mivel az adatok alapján látható, hogy a nyaraló bútorzata a városi lakáshoz képest viszonylag értéktelen, a továbbiakban nem adom meg a becslők által följegyzett értékeket.)

A leltár elsőként egy díványt említ két ülőszámmal, két fotelt matraccal és csillogó perkállal behúzott vánkossal (ezeket egy tételként vették föl). Ehhez a berendezéshez kell tartozzék az ezúttal szófaasztalnak nevezett cseresznyefa dohányszófaasztal, a három egymás alá csúszthatató asztalból álló hármaszófaasztal, a cseresznyefából készült keretű nagytükör és sifonér. Talán új helyiségbe léptek a leltározók, amikor ismét összetett tételeket vettek föl: egy cseresznyefa kanapét, hozzá két vánkost, két ülőszámmal és egy kerek, piros virágmintás csillogó perkállal bevont ülőkét. A leltár további három összetett tétellel folytatódik, mindegyik heverőalkalmatossághoz kapcsolódóan. Két eset lehetséges: vagy volt egy helyiség, ahol sok fekvőhely volt, vagy több kisebb helyiségben lehetett egy-egy bútorcsoport. Ezek részletezését most átugorva, a leltár a nyaralóban is szerepeltet egy íróasztalt, rögtön rákövetkezően egy márványlapos kertiasztalt, egy kerekded lapú cseresznyefa asztalt és hét darab színesre festett szalmafonatú ülőkés széket. E tételek között, tehát talán ugyanebben a helyiségben megemlít

